

СЛАЂАНА В. АЛЕКСИЋ¹

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ
У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ЗА СРПСКУ КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

КЊИЖЕВНОТЕОРИЈСКИ И ФИЛОСОФСКИ СТАВОВИ ЛАЗЕ КОСТИЋА

САЖЕТАК. Лаза Костић се као теоретичар огласио почетком седамдесетих као противник утилитаризма Чернишевског и Светозара Марковића и као заговорник идеје естетизма у поезији и у уметности. У књизи о Змају, Костић је открио два опречна процеса у песнику, која је на симболичан начин означио као борбу између змаја и славуја. Костићева идеја о пореклу поезије плод је укрштаја општеромантичарске поетике о стварању из заноса, и философске концепције о укрштају као основном начелу. У раду се осветљава кореспонденција философских и теоријских ставова Лазе Костића с његовим уметничким стваралаштвом.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: начело укрштаја, симетрија, хармонија, супротице, логос, занос.

¹ aleksladjana@gmail.com

Рад је примљен 13. јула 2016, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 22. августа 2016.

Лаза Костић (1841–1910) је сложена личност, плодни стваралац, песник и драмски писац, један од највећих уметника и мислилаца српског народа. Његови преводи *Илијаде* и Шекспира читају се и данас и проучавају као трагови оригиналних тражења и решења.² Под насловом *Лаза Костић и антика – неке паралеле*, аутори Ксенија Марицки Гађански и Иван Гађански у свом тексту не подразумевају само рецепцију античких књижевности у Лазином литерарном раду, него и његово бављење другим аспектима антике, нарочито римским правом, јер је, као и Стерија, по професији био правник³ (Марицки Гађански, Гађански, 2011, стр. 312). Лаза Костић је био један од најближих сарадника Светозара Милетића у доба Уједињене омладине српске. Скоро све време своје дуге активности, писао је за новине, а у Београду и Цетињу и уређивао их. Својом уметничком, политичком и публицистичком активношћу оставио је трага у Војводини, Србији и Црној Гори. Познат је и његов допринос позоришном животу и позоришној критици.⁴ О његову значају за српску књижевност и српски народ, Петар Милосављевић је написао: „Желела је и трудила се та романтичарска глава да свој народ види у предњачењу [...] И он је, као појединац, хтео да обави послове које код других народа

² Лаза Костић хоће да покаже могућности народног језика на неком тешком тексту. Он је, за хонорар, с немачког језика превео први том *Пандекте* или *Дигестиа*, део Јустинијанова законодавства из 530. и 533. године, објављен у Загребу 1900. године на 834 стране великог формата. Превод је дочекан на нож и судећи по критикама, ангажман за даље превођење му је раскинут. Његови преводи Шекспира су доста критиковани, и за његова живота и касније (Марицки Гађански, Гађански, 2011, стр.313).

³ Лаза Костић је докторирао 1. маја, у подне, 1866. године у Пешти „из правних и политичких наука” на латинском језику. Он је веома желео да буде професор римског права на Великој школи у Београду, после чувеног Гиге Гершића. То се изјаловило 1879. године, кад је примљен један млади правник из Пожаревца, Живко Милосављевић, који не зна латински, како песник каже (Марицки Гађански, Гађански, 2011, стр. 312).

⁴ Библиографија радова о Лази Костићу и његову делу константно се увећава. Васа Павковић у предговору књизи *Међу јавом и мед сном* каже: „О Лази Костићу су писали најзначајнији српски критичари и изучаваоци књижевности – Љубомир Неђић, Богдан Поповић, Јован Скерлић, Слободан Јовановић, Исидора Секулић, Тодор Манојловић, Аница Савић-Ребац, Милан Кашанин, Драгиша Живковић, Зоран Мишић, Миодраг Поповић. Светозар Петровић, Петар Милосављевић, Светозар Бркић, Жарко Ружић... Њиме су се бавили писци – Јаша Игњатовић, Симо Матавуљ, Вељко Петровић... Своје есеје су му посветили велики српски песници – Црњански, Винавер, Попа, Миодраг Павловић, Љубомир Симовић... О Лази Костићу су писали историчари, филозофи, естетичари, психолози...” (Павковић, 2005, стр. 5).

обављају екипе и генерације [...] Кад се каже да је он увео јамб у српску поезију то није мала ствар: он је тиме себи и другима отворио нове могућности песничког изражавања”⁵ (Милосављевић, 1991, стр. 11).

Књижевнокритичка синтеза која потврђује величину и значај овог српског ствараоца и којом су дата нова читања његова дела, остварена су у зборнику САНУ (2011) који окупља значајне представнике херменеутичког промишљања.⁶ У тексту *Лаза Костић о његовој српској поезији*, Нада Милошевић-Ђорђевић истражује доказе који би потврдили да је Лаза Костић своју „нову теорију естетике”, а одатле и „нов поглед на свет”, извео првенствено из српске народне поезије експлицитно потврдивши у Уводу и Поговору књизи *Основа лепог у свету са осодијим одзиром на српске народне песме*. Нада Милошевић-Ђорђевић уочава:

„Готово невероватно поклапање његове теорије укрштаја ’супротница’, ’противности’ са сагледавањем структуре архајског, митског поимања модела света у виду елементарних семантичких опозиција, представило га је као својеврсног антиципатора структуралистичко-семиотичких прилаза митологији и књижевности, антропологији и фолклористици XX века, што се никако не коси са његовим преузетим наслеђем од Хераклита, у чијем је хеленском богатству већ постојао антитетички мислени поступак” (Милошевић-Ђорђевић, 2011, стр. 229).

Мирјана Д. Стефановић у тексту „*Vita nova Лазе Костића*” осветљава поетичку блискост Дантеове младалачке збирке *Нови живот* на примеру првог сонета и Костићеве песме *Santa Maria della Salute* (Стефановић, 2011, стр. 42). Сава Дамјанов говори о рецепцијском путу који песник отвара својим тајним Дневником (Дамјанов, 2011, стр. 376).⁷ У есеју *Славују змајевом њезду или како је Лаза Костић шумачио поезију Змајовину*, Немања Ротар истражује

⁵ Петар Милосављевић је у књизи *Тријих о Лази Костићу* (1991), сабрао све што је до тада написао о Лази Костићу: једну песму, један чланак, један драмски текст и три студије, међу којима је и јединствена монографија о култној песми, *Живот песме Лазе Костића Santa Maria della salute* (1981). Милосављевић објављује текст о Исидорином есеју, *Исидорин есеј о Лази Костићу* (у књизи *Реч и корелације* 1983). Лази Костићу посвећује фрагмент у свом роману *Нови Сад на вајри*, прештампава Дневник снова. У књизи *Обнова лепоцентризма* (2009), Костићу посвећује текст *Лаза Костић*, у којем га повезује с Ничеом, Достојевским, Аницом Савић Ребац, Божидаром Кнежевићем.

⁶ Зборник са научног скупа САНУ, одржаног поводом стогодишњице од смрти Лазе Костића 1841–1910–2010, штампан је 2011.

⁷ Опширније видети у раду: Алексић и Божовић, 2014.

мотиве, начела, стилске одлике Костићеве књиге о Змају. Истиче њену важност у показивању и естетском омеђивању простора намењеног поезији високог стила у односу на „све саме – змајеве отресине” (Костић, 1989, стр. 535). Ротар каже: „Костић је с великом дозом ироније оспоравао то што његов песнички сабрат уништава лирику на бруталан начин, мешајући је са дневном политиком [...] а све због подизања националне свести код читалаца. Управо на тим местима долази до највећих стилских и језичких падова у Змајевој поезији” (Ротар, 2011, стр. 129).

Светозар Кољевић у раду „*Укршијаји*” *Лазе Костића* сматра да се мисаона потка судара, мачевања (како каже Станислав Винавер), огледа у Костићевој есејистици, а посебно у његовој расправи *Основа лејоше у свеиу*. Кољевић истиче да је култ противречја све богатијим „укрштајима, основа и највеће лепоте:

„Развијајући ту мисао од анорганског до органског света у оквиру Дарвинових поставки, истичући да укрштање највећих противречја даје највише облике у еволуцији биљки, животиња и људског рода, Костић указује да врхунац противности у врхунском складу представља и крајње могуће достигнуће `у целој деловању човечијег ума и срца, па и у самом царству лепоте, наине у песништву” (Кољевић, 2011, стр. 336–337).

Допринос Лазе Костића српској науци о књижевности такође је велики. Костићеви есеји су оригинални, смели, полемички, управо онакви какав је био и њихов аутор: једна од најнеобичнијих и најинтересантнијих личности. Лаза Костић се у књизи о Змају, у тексту *Одговор Свеиозару Марковићу*, у есеју *Илијада, Полег на једну леју лаву* (1870–71) и у тексту *Примедбе на „Есиейичке одношаје вешийине к њприоди”* (1874), у којем полемички са Чернишевским, испољио као оригиналан теоретичар књижевности. У текстовима књижевнотеоријске природе Костић се није позивао на своје филозофске списе и није их доводио у везу са идејама о настанку и функцији поезије. Те идеје су присутне у књизи *О Змају* (1902). Песникова идеја о пореклу поезије кореспондира с његовом идејом о укрштају. Према мишљењу Лазе Костића, поезија не настаје ни из стања сна ни из стања јаве, већ из њихова укрштаја међу јавом и мед сном.

Песму *Међу јавом и мед сном* Костић је објавио у 22. години, а много година касније у књизи о Змају експлицирао је своје песничко мишљење, блиско оном израженом у песми. Костић је следио ентузијастичку поетику схватајући занос као бит песнич-

ког стварања: да поезије без инспирације не може бити. Обележје његове поетике јесте у томе што је категорију заноса, инспирације, ентузијазма, схватио на нов начин, као неко треће стање које није ни јава ни сан. У песми експлицитно није поменуо то треће стање, али се оно може схватити у његовом дијалектичком систему мишљења као остварење основног начела, као укрштај супротица, јаве и сна. И у мишљењу и у певању, начело укрштаја је кључни појам за разумевање: песник је промишљао тим начелом, и у песмама га изражавао.⁸

Књижевнотеоријски ставови Лазе Костића могу се груписати око три основна теоријска питања: о начину стварања и ствараоцу, песнику; о књижевно уметничком делу; о функцији поезије и књижевности (Милосављевић, 2009, стр. 35–36). О питању начина стварања и ствараоца, Лаза Костић, својствено романтичарима, сматра да песник ствара у тренуцима заноса. Такво схватање заноса изразио је у књизи *О Змају*, у поглављу *О идеалу и њесничком заносу – једна залудна ноћ*: „У обичних људи има два главна душевна стања: јава и сан. У необичних, особито у песника и уметника, има још једно треће, то је – тако бих га ја назвао – занос, инспирација. То се стање разликује од оних двају обичних највише тим, што је чисто душевно [...]” (Милосављевић, 1991, стр. 36). Изградњу својих ставова о поезији, своју експлицитну поетику, Лаза Костић је хронолошки започео полемикама са савременицима, радикалним критичарима, Светозаром Марковићем и Чернишевским. Њиховом утилитаризму супротставља свој антиутилитаризам и естетизам Канта, и виђење уметности као превасходно лепо и безинтересно допадање.

У прилог потврди преваге ентузијастичке поетике над поетиком вештине, у мишљењу Лазе Костића, занос из стања сна и срца прелази у једно посебно стање. Из књиге *О Змају* у одломку *Оћкиде се*, у коментару једне од Змајевих песама, Костић је рекао да се у таквом стању мисао, жеља или успомена „откине испред

⁸ У хрестоматији *Срби и њихов језик* (2002) Петра Милосављевића, налази се текст Лазе Костића *Порука Ђури Даничићу*, у којем песник сагледава питање српско-хрватског језика са начела укрштаја: „[...] Ђуру Даничића нису нико могли руководити научни разлози кад је свој језик назвао „хрватским или српским” [...]. Кад би тај најсакатији од свих дуализама сматрали са гледишта нашег начела, онда би морали казати, да је зато сасвим несмислен, те и неплодан укрштај: ништа се само са собом не може укрстити [...]” (Милосављевић, 2002, стр. 313–314).

срца”. Лаза Костић је осветлио то међустање душе и дао оригиналну дефиницију песме: „записник о ономе што се догодило”:

„Ал у песника може бити и такво необично стање душе у коме се то може десити што нам овде песник пева. То није ни јава ни сан, то није ни свест ни занос, то је неки сутон уочи заноса, кад свесна јава прелази у песнички занос. У такову сутону може да се мала, ситна мисао учини велика сјајна као муња [...] Али је та светлина тако силна, да сасвим засени умне очи песникове [...] Кад га прође занос, песник напише записник о ономе што се догодило. То је песма” (Милосављевић, 1991, стр. 389).

Милосављевић наглашава, да је функција састављања записника, што верније представљање оног што се раније збило, пре чина писања песме:

„Ако је текст само записник нечега што се ван текста десило, онда није било посебно потребно анализирати сам текст: треба анализирати његов извор” (Милосављевић, 1991, стр. 39).

У књизи о Змају, Лаза Костић је изнео своје теоријске ставове о функцији поезије и показао погубност повремених и трајних утилитаристичких опредељења, најпре у Змајевој тежњи да делује као политички песник у непосредниј служби народу. Приказао је борбу змаја и славуја у песнику, утилитарних и естетских тенденција. „Та песникова хтења Костић је симболизовао у виду змаја, носиоца змајске снаге у њему. Наспрам змаја, Костић је у истом песнику видео и носиоца лирске снаге, снаге естетске, неутилитарне; ту снагу је Костић изразио симболом славуја” (Милосављевић, 1991, стр. 40). Костић заступа естетску функцију поезије и кључ за разумевање Змајеве поезије проналази у дијалектичком мишљењу: у дијалогском односу песника и примаоца, када песник врши само своју песничку, естетску функцију. О проблему функције поезије Лаза Костић је промишљао на примеру једног јединог песника, Змаја, и показао погубност песникових повремених и трајних утилитаристичких хтења да делује као политички песник. Песник се, по мишљењу Лазе Костића, не понаша као песник ако удовољава проблемима примаоца, он је песник само кад врши своју естетску функцију. Костићево осветљавање литерарних проблема, дубоко и истинито, било је засновано на расправи опонената, попут платоновског дијалога, долажењем до истине дијалектичким путем.⁹

⁹ Дијалогски метод у теоријском мишљењу о литератури афирмисао је Михаил Бахтин, један од највећих теоретичара двадесетог века.

Милосављевић наводи интересантан податак из предговора Драгише Живковића књизи о Змају (1984), који открива да је карактеристична подела Змајеве поезије постојала двадесетак година пре Костићевог говора у Матици, што сазнајемо из писма Јакова Игњатовића, Змају.¹⁰ По мишљењу Игњатовића, песник је прво био славуј па је постао змај, а по мишљењу Лазе Костића, у песнику се води непрестана борба између змаја и славуја. Живковић наглашава да је сликовита паралела Игњатовићева била позната у новосадском песничком бoемском друштву тих година, али да се тачно не зна ко ју је први формулисао (Милосављевић, 1991, стр. 47). Можда је Лаза Костић пошао од туђе анегдоте, али је једино аутор *Основног начела* могао написати књигу о Змају. Јакобсонову дефиницију поетске функције језика: „Поетска функција пројектује принцип еквивалентности из осе селекције у осу комбинације”, и ишчитавање текста према синтагматској и парадигматској оси, сасвим је у Костићевом дијалектичком духу.

У књизи о Змају експлицитно је представљена особена поетика у супротности са поетиком схваћеном као уметност речи: то је поетика поезије међу јавом и мед сном. Функција песника је да направи „веран записник” о ономе што се у том стању сна и јаве збило као поезија, а речи су само верни приказ тог догађања. Поетичка мисао Лазе Костића је дијалектичка јер обухвата две супротне тезе: имплицитно тезу о књижевности као уметности речи, и, експлицитно, тезу о поезији као записнику о догађају.

Филозофске и естетичке ставове Лазе Костић је саопштио преваходно у два своја рада: *Основа лејоше у свећу са осодишим одзиром на српске народне ђесме* (1880) и *Основно начело – критички увод у ошћу философију* (1884). Филозофски и естетички радови о Лази Костићу почињу са Милошем Ђурићем (1925), преко прекретничког чланка Душана Недељковића (1936), Предрага Вукадиновића (1963, 1965), Андрије Стојковића (1972), Браниславе Милијић (1982), Светлане Слапшак (1982). Мишљење Милоша Ђурића да Костићеви радови имају сродности са панкализмом, Душан Недељковић је аргументовано утврдио компарацијом Костићевих ставова са ставовима двојице париских филозофа, Американца Џемса Марка Болдвина и Француза Андре Лаланда. Констатације

¹⁰ „Дихотомију у Змајеву песништву између славуја и змаја први је, изгледа, формулисао Јаков Игњатовић. У једном писму упућеном Змају 1879. године, Игњатовић му пише: Заш’ си се претворио у ’Змаја’, кад си могао остати ’славуј’” (Милосављевић, 1991, стр. 47).

Недељковића да се Костићева онтологија и естетика заснивају на истом „основном начелу”, начелу укрштаја, потврдили су и подројани аутори који су се бавили овим видом песникове делатности (Милосављевић, 1991, стр. 41).

Философску мисао Лазе Костића проучавао је Предраг Вукадиновић у предговорима обема Костићевим књигама које је приредио: *Основно начело* (1961) и *Оілеги* (1965). Вукадиновић покушава да особену Костићеву терминологију преведе на језик дијалектике, а термин укрштај изједначава са принципом јединства и борбе супротности. Из оба текста Вукадиновићевих тумачења о Костићевом начину мишљења, издваја се термин *релационизам*, изведен из термина релација, однос, као битне ознаке песникове филозофије. Милосављевић истиче да би се најтачније, филозофска концепција Лазе Костића могла назвати дијалектичким релационизмом, јер се надовезује на предсократовце, показује сродности са филозофијом XX века, панкализмом, структурализмом и деконструкцијом.

Основно начело, Костић је најкраће изразио у свом недовршеном философском спису *Основа лейоіше у свейу* рекавши да је то „начело противности, управо премости, антитезе, начело које се у физичком свету најочевидније појављује у паралелограму снага, а у органском свету у закону симетрије и укрштаја [...]” (Милосављевић, 1991, стр. 42). У тексту *Косіић дијалекіиичар – ново чішање Основної начела*, Саша Радојчић разматра тај основни принцип света одређен као укрштај чија су два главна појавна облика симетрија и хармонија. Радојчић истиче: „Костић свуда у свету види супротности и њихову борбу, а и човеково стваралаштво се, по њему, може одредити управо преко појма супротности” (Радојчић, 2011, стр. 320).

Интерпретација Костићеве естетике и космологије супротности повезује његову мисао са космолошком филозофијом грчких предсократоваца, са мишљењем философа Хераклита, Анаксагоре и Емпедокла, и са Дарвиновом природном науком. Емпедокле му је важан јер се у његовој филозофији многострукост и обиље појава у свету, објашњавају увођењем још увек метафоричких израза љубави и мржње, противних сила које законито управљају свим појавама у природи, али и процесима у људској души. Идеја о законитости светских процеса Костића води Хераклиту и његову логосу који сталну променљивост света објашњава променом самом (Радојчић, 2011, стр. 321). Основни принцип у свету формулише као начело јединства и борбе супротности, начело пре-

мости или укрштаја противних сила. Костићеву философску особеност Радојчић види у начину на који је схваћено основно начело:

„Оно је, наиме, схваћено као принцип *формалне* природе. Оно се не састоји ни у каквом супстрату, понајмање материјалном, ни у каквој супстанцији [...] већ у *релацији*, у односу у којем се оно што постоји, у свом најопштијем виду, уопште може наћи. То основно начело, *основни формални однос*, Костић одређује као *укршицај* [...] универзална, свеprisутна и свеодређујућа релација” (Радојчић, 2011, стр. 323).

Милосављевић указује на оца модерне лингвистике и семиологије, Фердинанда де Сосира који је природу језичких феномена објашњавао на принципу разлике. Језик је сагледао као систем узајамно повезаних и међусобно условљених вредности знакова. Нада Милошевић Ђорђевић уочава: „До проучавања читавог система опозиција, међутим, долази, као што је познато, тек појавом структурализма и семиологије (семиотике). [...] Идеја да се структура конституише на тоталитету антиномија има далекосежан утицај на филозофско-психолошка истраживања [...]” (Милошевић Ђорђевић, 2011, стр. 229). Инсистирањем на супротицама, тј. на бинарним опозицијама, Лаза Костић се укључио у ток дијалектичке мисли од којег је Ниче почео, а који су наставили Фројд и Михаил Бахтин.¹¹

У књизи *Основа лејоше са осодишим обзиром на српске народне ђеме* (1880), Лаза Костић је о српским песмама говорио само у Поговору објаснивши да је књига настала подстакнута предавањем у бечком Научном клубу и као реакција на Српско-турски рат. Лаза Костић је српским народним песмама бранио три највише вредности Платонове метафизике: *истиину*, *лејошу* и *добро* (морал), вредности које ће ничеанска филозофска оријентација, рушити. Идејом о *укршицају* Лаза Костић се издваја од осталих филозофа као мислилац нових и особених виђења.

Идеју о укрштају преузео је из Дарвинове теорије о укрштању врста, продубио је и обогатио. Костићева дефиниција појма укрштај из Увода *Основама лејоше* гласи: „Реч у крштају опомиње нас да је време разложити каква је то истина, што су три јелинска

¹¹ Фројд је у човеку видео две супротстављене енергије, Ерос и Танатос, односно енергију ероса (љубави и живота) и енергију танатоса (смрти и разарања). Михаил Бахтин, један од највећих руских мислилаца XX века, дијалогски метод изградио је на осветљавању природе дела Достојевског.

мудраца назрели, познали и нагостили? Они су први познали, да је начело двојства, начело противности, управо премости, антитезе, начело на које се у физичком свету најочевидније појављује у паралелограму снага, а у органском животу у закону симетрије и укрштаја. Све је то једно једино начело. То ће се најбоље видети, кад успоредимо оне појаве тога начела, што се на први поглед разилазе тако, да би човек рекао, да нису ни у чему сродне. То је закон симетрије и закон премости и укрштаја” (Милосављевић, 2009, стр. 119).

Особиту појаву хармоније Лаза Костић је овако дефинисао:

„Како се по развиту речи армония чини, јелински је народ оно само слутио, што је Јераклит увидео и исказао, слутио је у свом урођеном порицању природе и њених закона, да све бива склапањем расклопа и расклапањем склопа, или складом расклада и раскладом склада, једном речи укрштајем” (Милосављевић, 2009, стр. 119).

Књигу *Основно начело* чини пет поглавља од којих четири представљају тезе, а у петом, Лаза Костић на примерима, посебно из француске књижевности, потврђује тезу о укрштају. Костић објашњава симетрију као „здружење, сасиав ѝрошвиносѝи два дела, управо две половине једне целине, или два или више предмета који се налазе један према другом, у простору, а и у времену” (Милосављевић, 2009, стр. 120). Изворно значење појма хармонија Костић је нашао у стиху Хомерове *Одисеје* и низом аргумената оповргао другачија мишљења. Костићево синтетички образложено решење, Милосављевић цитира и сматра да оваквих идеја нема код Достојевског и Ничеа или код других филозофа. Он каже:

„Доводећи у везу савремена научна сазнања, нарочито она из области биологије, са идејама предсократоваца Хераклита и Емпедокла, Костић је отварао пут у ново и неистражено. О проблемима симетрије и проблемима хармоније, у настајању и организовању света у којем живимо, разговори ће почети да се отварају тек са афирмацијом модерне физике и биологије. Има наговештаја да Костићева теза о симетрији и хармонији кореспондира са идејама у природним наукама. О томе је писао Зоран Мирковић, лекар и књижевник, у тексту *Лаза Костић као антиципацијор савремених научних идеја* (Зборник Матице српске за књижевност и језик, XXXIV / 3 за 1986). Могућности Костићеве мисли још нису испитане” (Милосављевић, 2009, стр. 123).

Велики европски философ Фридрих Ниче, Костићев савременик, такође је покушао да оствари плодан спој метафизике, инспирисане античком философијом и духа позитивне науке. Обојица су били песници и филозофи, али је Лаза Костић прихванат прво као песник и драмски писац, а Ниче пре свега као философ. Ничеов сукоб двају начела, аполонијског и дионизијског, може се довести у везу с Костићевом јасном и духовитом идентификацијом две сукобљене силе, змајевске и славујске. Лаза Костић је сматрао да победа славуја у песнику даје остварење високог домета и тада је он аутентични лирски песник, а да победа змаја доноси само стихотворца и неаутентичног песника. Лаза Костић је супротно Ничеовом *рејторском* методу, у књизи о Змају излагао *дијалогским* методом. Битна карактеристика реторске прозе јесте да слушаоца у нешто убеди, без обзира на истину, тако да се реч ставља у први план. За разлику од метода беседништва, Лаза Костић је најпре истицао истину до које се долази дијалогом опонентата. Песник по томе претходи дијалогском Бахтиновом методу.

Карактеристике дијалектичке мисли јесу супротице, али свака дијалектичка мисао не рачуна са укрштајем на начин хармоније која се код филозофа Костића јавља у двоструком виду: као супротност симетрији, али и истоветна симетрији као виду укрштаја. Милосављевић доводи у кореспонденцију Хегелову дијалектичку мисао јединства супротности из XVIII с почетка XIX века, засновану на спекулативном размишљању, без ослањања на научне резултате, сцијентистичкој филозофској концепцији Лазе Костића с краја XIX века. Разлику између Лазе Костића и Хегела, Милосављевић види у томе што Хегел рачуна с тројством у дијалектичким променама: теза, антитеза, синтеза, и тиме процес бива завршен; код Лазе Костића процес борбе супротица заувек остаје отворен (Милосављевић, 2009, стр. 120).

У својим философским списима, Лаза Костић се наслања на предсократовце и научнике свога времена, а своје основно начело утемељује у онтологији и савременој науци. Објашњењем термина укрштај сугерише логоцентризам, „склопљен крст” (израз Лазе Костића у објашњењу појма хармоније), а крст је симбол логосности, љубави: „Близнакиње начела крста, оплођене чистим укрштајем, симетрија и армонија су успеле да зачну васелену и да је роде, развију и населе вечним животом” (Милосављевић, 2009, стр. 122). Правда и истина окосница су Костићева моралног начела и у приказивању величине српских народних песама. Зато се српски филозоф и песник никако не може сврстати међу

иморалисте или присталице идеје натчовека. Предраг Вукадиновић је за Лазу Костића рекао да је „скроз наскроз дијалектички дух” (у предговору *Основном начелу*). Платонова највреднија идеја Добра, Истине, Лепоте, ушла је у православну традицију, а један од њених главних настављача био је апостол Павле. Теза о Калону која се везује и за Лазу Костића, кореспондира са идејом Достојевског да ће лепота спасити свет. У великој мери подударна са Костићевом идејом укрштаја јесте Ричардсова психолошка теорија вредности. Родоначелник енглеске нове критике, Ајвор Армстронг Ричардс у књизи *Начела нове кријџике* (1924), са психолошке тачке гледишта поезију посматра као систематизацију порива, а синестезис (близак изразу укрштај) сматра међу вреднијим стилским обележјима. Лаза Костић је своје најбоље песме, по мишљењу критичара, писао у духу свог начела укрштаја.

Идеја о укрштају по којој се Лаза Костић издваја од осталих филозофа и по којој је мислилац нових и особених виђења, била је утемељена у *Основама лейоше*, а разрађена у књизи *Основно начело*. Укрштај се појављује у два главна вида: у виду симетрије и у виду хармоније. Изворно значење појма хармонија, Костић је нашао у Хомеровом стиху, и за тај грчки израз користио српску реч „жљед, ужљедак или заглавак”. Категоријом укрштаја Лаза Костић је подразумевао логос, начело свега што јесте. Идеја о могућности проналажења основног начела света није само амбиција метафизичке мисаоне апстракције Лазе Костића, већ и једно модерно поверење у успех емпиријске природне науке. Позитивистичка црта у Костићевој философској мисли у складу је са духом његове епохе. Његова објашњења проблема укрштаја заснована су на резултатима савремене науке.¹² У првом свом спису, Лаза Костић је тежио да буде панкалист, да се бави основама лепоте у свету, како би објаснио порекло вредности српске народне поезије; у другом спису је био релационист и стремио да одгнетне природу основног начела, онтолошки заснованог. У књизи о Змају експлицитно је представљена особена поетика у супротности са поетиком схваћеном као уметност речи: то је поетика поезије међу јавом и мед сном. Несхваћен у свом времену, све до међуратног периода, када је почео процес упознавања Костићева дела, у философији је озбиљно схваћен као философ и естетичар.

¹² *Основа лейоше* има ове наслове: *Кичмењац: Пшице, Сисавци; Кости, Месо, Крв и судоги јој, Живци и језире им; Чула: Пић, воња и кус, Ухо, Око.*

Идеја Лазе Костића о пореклу поезије кореспондира са његовом идејом о укрштају. Идеја о укрштају саопштена у младости у његовој антологијској песми плод је укрштаја општеромантичарске поетике о стварању из заноса и философске концепције српског романтичара Костића о укрштају као основном начелу. Идеја о основном начелу је Костићево јединствено стваралачко постигнуће. Философска мисао Лазе Костића у вези је не само са његовим књижевнотеоријским ставовима, већ и са његовим уметничким стваралаштвом.

ИЗВОРИ

Костић, Л. (1989). *О Змају*. Сабрана дела Лазе Костића, Нови Сад: Матица српска.

Костић, Л. (2005). *Међу јавом и мед сном*. Београд: Политика, Народна књига.

ЛИТЕРАТУРА

Алексић, С., и Божовић, И. (2014). *Анима Лазе Костића*. Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини, бр. XLIV(1), 83–100.

Дамјанов С. (2011). „Лаза Костић – модерна – постмодерна”. У: *Лаза Костић 1841–1910–2010*, књ. 133, СХХХIII, Одељење за језик и књижевност, књ. 23 (стр. 373–380). Београд: САНУ.

Кољевић, С. (2011). „Укрштаји” Лазе Костића. У: *Лаза Костић 1841–1910–2010*, књига 133, СХХХIII, Одељење за језик и књижевност, књ. 23 (стр. 329–347). Београд: САНУ.

Коларић, И. (2006). *Филозофија*. Ужице: Братис.

Милошевић Ђорђевић Н. (2011). „Лаза Костић о поетици српских народних песама”. У: *Лаза Костић 1841–1910–2010*, књига 133, СХХХIII, Одељење за језик и књижевност, књ. 23 (стр. 227–236). Београд: САНУ.

Милосављевић, П. (1981). *Живој њесме Лазе Костића „Santa Maria della Salute”*. Нови Сад: Матица српска.

Милосављевић, П. (1991). *Тријих Лазе Костића*, Сомбор: Народна библиотека „Карло Бјелички”.

Милосављевић, П. (1983). *Реч и корелатив*, Београд: Нолит.

Милосављевић, П. (2009). *Однова лојоценїризма*, Ваљево: Књиготворница Логос-Јасен.

Павковић, В. (2005). *Песник Лаза Костић* (стр. 5–11). Београд: Политика, Народна књига.

Платон, 1970. *Ијон, Гозба, Федар*, Београд: Култура.

Радочић, С. (2011). *Косић дијалектичар - ново читање Основној начела*. У: *Лаза Косић 1841-1910 -2010*, књига 133, СХХХИИИ, Одељење за језик и књижевност, књ. 23 (стр. 319-328). Београд: САНУ.

Ротар, Н. (2011). *Славују змајевом њезду или како је Лаза Косић њумачио њезију Змајовину*. У: *Лаза Косић 1841-1910-2010*, књига 133, СХХХИИИ, Одељење за језик и књижевност, књ. 23 (стр. 125-134). Београд: САНУ.

Савић, М. (2010). *Лаза Косић*. Београд: Службени гласник.

Секулић, И. (1986). *Пућојиси, њријовейке, есеји*, Београд: Рад.

Симовић, Љ. (2001). *Дујло дно*. Београд: Стубови културе.

Симоновић, Р. (1986). *Усјомена на др Лазу Косића*. Нови Сад: Књижевна заједница.

Стефановић М. (2011). *Vita nova Лазе Косића*. У: *Лаза Косић 1841-1910 -2010*, књига 133, СХХХИИИ, Одељење за језик и књижевност, књ. 23 (стр. 39-49). Београд: САНУ.

Узелац, М. (2004). *Исјорија филозофије*. Нови Сад: Стилос.

SLAĐANA V. ALEKSIĆ

UNIVERSITY OF PRIŠTINA WITH TEMPORARY HEAD-OFFICE
IN KOSOVSKA MITROVICA, FACULTY OF PHILOSOPHY

SUMMARY

THE LITERARY AND PHILOSOPHICAL CONCEPTIONS OF LAZA KOSTIĆ

Laza Kostić, in the early seventies of the XIX century, opposed the utilitarianism of Nikolay Chernyshevsky and Svetozar Marković, and advocated the idea of aestheticism in poetry and art. In his study about Jovan Jovanović Zmaj, Kostić had discovered two opposing processes in the poet, which he symbolically named the battle between the dragon and the nightingale. Kostić's conception about the origin of poetry is at the intersection of romanticist poetics about creation from divine inspiration, and a philosophical concept of the interference as a basic principle. The paper sheds light on the correspondence among the philosophical and literary views of Laza Kostić and his artistic work.

KEY WORDS: Principle of interference, symmetry, harmony, opposite, logos, ecstasy.